

Originalni naučni rad

Primljen: 15.12.2018.

Prihvaćen: 28.12.2018.

UDK: 911.37(497.11)

doi:10.5937/demografija1815033Z

PRILOG DISKUSIJI O TIPOLOGIJI NASELJA SRBIJE

Zora ŽIVANOVIĆ

Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet, Beograd. e-mail: zoraz17@yahoo.com

Sažetak: Rad ima za cilj formiranje metodološkog okvira za tipologiju naselja Srbije. Važeća podela naselja na gradska i ostala već duže vreme trpi kritike u naučnoj i stručnoj javnosti, kako zbog toga što neka naselja koja imaju status gradskih ne ispunjavaju ni minimum uslova u smislu broja stanovnika, diverzifikovanosti privredne strukture, funkcionalnog kapaciteta itd., tako i zbog činjenice da po zvaničnoj statistici ne postoji kategorija seoskih naselja, odnosno sela. Na osnovu ispitivanja baznih indikatora vezanih za naselja: broj stanovnika, zaposleni u nepoljoprivrednim delatnostima, poljoprivredna domaćinstava i dnevni migranti, predložen je model diferenciranja naselja Srbije na gradska naselja, prigradska naselja, ruralne centre i seoska naselja. Primenom osmišljenog modela identifikovano je 190 gradskih naselja, 338 prigradskih, 51 ruralni centar i 4130 seoskih naselja na području Srbije (bez Kosova i Metohije). Adekvatna tipologija naselja olakšaće proces planiranja i upravljanja, odnosno definisanja optimalne organizacije naseljske mreže u cilju podsticanja ukupne razvijenosti Republike Srbije.

Ključne reči: mreža naselja, gradsko naselje, prigradsko naselje, ruralni centar, seosko naselje.

Abstract: The paper aims to devise a possible way of forming a methodological framework for the typology of the settlements in Serbia. Namely, since the current division of settlements into the urban and the „rest” has suffered criticism in the scientific and professional public for a long time, due to the fact that many settlements that have urban status do not meet the minimum conditions in terms of the number of inhabitants, the diversification of the economic structure, functional capacity, etc., and due to the fact that official statistics do not recognize the category of villages, or village settlements in the network of Serbia. Based on the analysis of basic indicators related to settlements: number of inhabitants, employees in non-agricultural activities, agricultural households and daily migrants, a model of differentiation of the settlements of Serbia into urban settlements, suburban settlements, rural centres and rural settlements is proposed. The obtained results indicate a set of 190 urban settlements, 338 suburban settlements, 51 rural centres and 4130 rural settlements in the territory of Serbia (excluding Kosovo and Metohija). The contribution of work is recognized in facilitating the planning and management process, ie defining the optimal organization of the residential network in order to raise the overall level of development.

Keywords: settlements network, urban settlement, suburban settlement, rural center, rural settlement.

UVOD

Početak XXI veka karakteriše naglašena dominacija urbanog nad ruralnim, potvrđena i činjenicom da je, po prvi put u istoriji razvoja ljudskog društva, broj stanovnika koji živi u gradovima nadmašio broj stanovnika koji živi u ruralnim područjima. Usled intenzivnog procesa ubranizacije istaknut je problem izbora relevantnih kriterijuma za izdvajanje urbanih područja, odnosno njihovo diferenciranje u odnosu na ruralna, mešovita, urbanizovana, itd. U savremenim uslovima, tipologije naselja smatraju se korisnim instrumentom za sprovođenje socio-ekonomskih razvojnih programa, odnosno referentnim okvirom za kreiranje nacionalnih i regionalnih razvojnih politika (Fertener, 2012).

Naseljski sistem Srbije prema zvaničnoj statistici čini 6.158 naselja (4.709 naselja na području Srbije bez Kosova i Metohije), od kojih 193 naselja ima status gradskih¹ (115 u Centralnoj Srbiji, 52 u Vojvodini i 26 na Kosovu i Metohiji), pri čemu je u gradskim naseljima Centralne Srbije i Vojvodine nastanjeno 59,44% stanovništva Srbije. Preostala naselja smatraju se "ostalim". Definisati nešto kao ostatak svakako je diskutabilno, a sa stanovišta raznolikosti osnovnih karakteristika naselja Srbije i neadekvatno. Takvim rešenjem uslovljeno je i nepostojanje sela, odnosno seoskih naselja u zvaničnoj statistici Srbije.

U stručnoj i naučnoj javnosti Srbije sve češće se javljaju predlozi za promenu kriterijuma za diferenciranje naselja (Stamenković, 2004), što se pravda nagomilavanjem problema u funkcionisanju mreže naselja u celini. Pojedina naselja male koncentracije stanovništva, nerazvijenih spoljnih funkcija i slabe komunalne opremljenosti imaju status gradskog, dok se neka naselja (pre svega u neposrednom okruženju urbanih centara, tzv. prigradska naselja) koja se po demografskim i ekonomskim obeležjima, dostupnosti i kvalitetu usluga od javnog interesa značajno razlikuju u odnosu na seoska naselja, svrstavaju u kategoriju „ostalih“. U analitičko dokumentacionoj osnovi Prostornog plana Republike Srbije se navodi da „Kada bi se kritički analizirala opravdanost pravno-statističkog kriterijuma za određivanje gradskih naselja i primenili naučno opravdani modeli za koje su se zalagali naši naučnici, stepen urbanizacije Republike Srbije bio bi niži, a regionalne razlike vidljivije uz izraženiju polarizovanost“ (Prostorni plan Republike Srbije 2010-2014-2020). Analizirajući ruralni prostor Srbije, Drobnjaković (2016, 6) navodi „...na tzv. negradskom prostoru može se ustanoviti čitav niz prelaznih formi ruralnih naselja, koja se ne mogu podvesti pod jednu kategoriju (ostala), kako zbog svoje demografske veličine, lokacije, nivoa

---

¹ U strukturi naselja prema populacionoj veličini sa čak 80,76% dominiraju naselja sa manje od 1000 stanovnika (među njima je 8 gradskih). U njima živi 16,2% stanovništva Srbije, što je identično udelu stanovništva koje živi u naselju Beograd.

ekonomskog razvoja i ekonomske orijentacije, ali i stepena centraliteta, odnosno značaja koji imaju u odnosu na svoje okruženje“. Analizirajući sela u Srbiji Mitrović (2015) ističe da uprkos neospornoj činjenici da sociološki važna razlika između „gradskog“ i „seoskog“ danas nije tako jasna i oštara kakva je nekada bila, u zvaničnoj statistici sa dihotomnom podelom naselja ta se granica potencira. Njegov predlog je ponovno izdvajanje mešovitih naselja i preimenovanje ostalih naselja u seoska.

Oblikovanje jedinstvenog, prostorno i vremenski postojanog modela diferenciranja urbanih i ruralnih naselja otežano je iz više razloga. Pre svega je to posledica opšteg društvenog, političkog, privrednog i tehničko-tehnološkog, odnosno civilizacijskog razvoja, ali i evolucije socijalne misli i shvatanja urbanog, odnosno ruralnog. Postupak diferenciranja urbanog/ruralnog dodatno komplikuje osetljivost svakog odabranog modela na prostorni nivo analize, kao i na korektnost administrativno definisanih granica naselja, koje često dele kontinuirano izgrađeno urbano područje.

Na području Srbije, raznovrsni istorijski, geografski i ekonomski uslovi nastanka i razvoja naselja, različiti demografski tokovi i niz drugih činilaca, rezultirali su veoma izraženim razlikama među naseljima, kako u pogledu njihove populacione veličine, tako i u demografskim i socio-ekonomskim karakteristikama stanovništva koje u njima živi. Konačno, evidentna raznolikost baznih karakteristika naselja obavezuje na njihovo adekvatno tretiranje.

U kontekstu navedenog, cilj rada je osmišljavanje mogućeg načina formiranja i oblikovanja metodološkog okvira za tipologiju naselja u Srbiji, sa polazištem da okosnicu mreže naselja Srbije čine gradska i seoska naselja. Pored toga, izdvojena su prigradska naselja, kao posebna kategorija naselja specifičnih karakteristika, kao i ruralni centri kao razvijene enklave na ruralnom prostoru. Adekvatna tipologija naselja olakšaće proces planiranja i upravljanja, odnosno definisanja optimalne organizacije naseljske mreže u cilju podsticanja ukupne razvijenosti Republike Srbije.

PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

U drugoj polovini XX i početkom XXI veka osmišljene su brojne metodologije izdvajanja urbanih područja, tj. njihovog diferenciranja u odnosu na ruralna i/ili neki oblik tzv. prelaznih, korišćenjem različitih indikatora i njihovih kombinacija (Cloke, 1977; Kostrowicki, 1989; Harrington & O'Donoghue, 1998; Ballas et al., 2003; Gallego, 2008; Pászto et al., 2015; Radovanović, 1965; Ćirić, 1979; Milićević, 1994; Tošić, 1996; Grčić, 1999; Tošić, 2009, 2012; Gajić, 2015, 2017; Gajić et al., 2018). Različite metodološke koncepte za izdvajanje i definisanje urbanih, odnosno ruralnih područja ponudili su OECD (Brezzi, Dijkstra & Ruiz, 2011), Eurostat i druge međunarodne organizacije.

Prema analizi popisnih definicija urbanih naselja ili područja u državama članicama UN, za određivanje tipova naselja koristi se jedan (ili više) od pet osnovnih kriterijuma (indikatora): veličina naselja (broj stanovnika ili stanova), gustina naseljenosti (broj stanovnika po jedinici površine), upravni (administrativni) status naselja, socioekonomska struktura i mobilnost stanovništva (udeo poljoprivrednog stanovništva, struktura delatnosti po sektorima i dnevne migracije), urbana infrastruktura i morfološka obeležja naselja (Lukić, 2009).

U Srbiji su u periodu posle Drugog svetskog rata u okviru zvanične statistike korišćena dva kriterijuma za klasifikaciju naselja. Prvi kriterijum je demografsko-statistički, dobijen kombinacijom dva pokazatelja: veličine (broja stanovnika) i udela nepoljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu koje obavlja zanimanje (Stevanović, 2004; Stamenković, 2007), a drugi je administrativni, po kome se naselja zakonskim propisima proglašavaju za gradska.

Savezni zavod za statistiku primenio je predlog Miloša Macure, po kome su sva naselja, na osnovu broja stanovnika i udela nepoljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu koje obavlja zanimanje, podeljena na: gradska, mešovita i seoska (Ban, 1970). Trihotomna podela za određivanje naselja u Srbiji primenjena je u Popisima stanovništva 1953, 1961. i 1971. godine.

U popisu stanovništva 1981. godine gradska naselja su određena na osnovu administrativno-pravnog kriterijuma, što znači da se naselja odlukom opštinskih organa vlasti proglašavaju gradskim, objavom u Službenom glasniku. Time je omogućeno da status gradskog dobiju međusobno vrlo različita naselja (Stamenković, 2004, 2007; Stevanović, 2004; Mitrović, 2015). Dihotomna podela za određivanje statusa naselja (gradska i ostala) primenjena je u Popisima stanovništva 1991., 2002. i 2011. godine.

METODOLOGIJA RADA

Iako se odabir korišćenih varijabli, kao i vrednosti parametara u modelu uvek određuju arbitrarno (Milićević, 1994), predlog modela za tipologiju naselja formiran je na osnovu pregleda inostrane i domaće literature koja tretira problematiku naselja, uvida u kriterijume diferenciranja naselja korišćene u različitim državama, poznavanja specifičnosti domaćeg naseljskog konteksta, odnosno dostignutog nivoa socio-ekonomskog razvoja Srbije, tradicije određivanja tipova naselja pri dosadašnjim popisima, kao i rezultata analize brojnih indikatora koji se odnose na naselja.

U cilju razvrstavanja naselja Srbije, pre svega na ona koja bi mogla poneti epitet urbanih i ona u kojima i dalje dominiraju ruralne karakteristike, za prepoznavanje i izdvajanje gradskih naselja u mreži naselja Srbije odabrane su sledeće varijable:

1. *Broj stanovnika* - koncentracija stanovništva na jednom području stoji u uzročno posledičnoj vezi sa koncentracijom funkcija, kapitala itd., odnosno u krajnjoj instanci sa njegovim pozicioniranjem u naseljskoj mreži. Ljudski kapital predstavlja preduslov sticanja ostalih vrsta kapitala pa se može smatrati najznačajnijim vidom bogatstva jedne teritorije. I pored neosporne važnosti kvaliteta ljudskog kapitala ne sme se zanemariti ni značaj kvantitativne komponente. Naime, naglašena demografska veličina jednog naselja, merena brojem stanovnika, važna je predispozicija za stvaranje kvalitetne demografske osnove koja će jedno područje izdvojiti u odnosu na ostala i omogućiti mu dalji razvoj i prosperitet. Proces koncentracije kvaliteta, bilo da se radi o stanovništvu, robu, uslugama itd. olakšan je i ubrzan ukoliko je na raspolaganju njihova obimnija ponuda. Međutim, uprkos činjenici da demografska veličina naselja ima važne implikacije na ukupan nivo razvijenosti, odnosno može olakšati i pospešiti racionalnije korišćenje razvojnih potencijala, svest o raznolikosti urbanih tkiva, kako po osnovu fizionomije tako i po pitanjima funkcionisanja i uopšte načina egzistiranja, onemogućila je a priori prihvatanje demografske veličine kao jedinog i dovoljnog kriterijuma za izdvajanje gradskih naselja. Stoga, mišljenja smo da je za jednu svrsishodnu diferencijaciju naselja neophodno uzeti u obzir još neke kriterijume, čija će kombinacija doprineti korektnosti izvedenih zaključaka.

2. Kao varijabla koja reprezentuje stepen urbanizovanosti naselja razmatran je *udeo lica koja rade u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru* u naselju stanovanja (isključujući dnevne migrante – radnike) u ukupnom broju aktivnih stanovnika koji obavljaju zanimanje. Vrednost tog pokazatelja je niža (posebno u migraciono aktivnim naseljima) u odnosu na rezultate koji se dobijaju klasičnom analizom strukture delatnosti na osnovu podataka koji se odnose na aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje po mestu stanovanja (koji obuhvataju dnevne migrante).

3. *Udeo poljoprivrednih domaćinstava* u ukupnom broju domaćinstava je jasan indikator seoskog karaktera naselja i najprimereniji za svrhu u koju se analiza sprovodi, posebno kada se uzme u obzir da podaci o broju, tj. udelu stanovništva koje se bavi poljoprivredom ne daje realnu sliku strukture delatnosti stanovništva. Naime, po poslednjem Popisu iz 2011.

godine evidentirano je svega 249.813 individualnih poljoprivrednika (3,5% ukupnog broj stanovnika). Razlog tome je činjenica da se veliki broj lica, koji se individualnom poljoprivrednom proizvodnjom bave iz nužde, deklarirao kao nezaposleno stanovništvo. Posledično, u mreži naselja Srbije postoji izvestan broj naselja (oko 23% od ukupnog broja naselja) u kojima lica koja rade u poljoprivredi čine manje od 10% ukupnog aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje, a istovremeno više od polovine ukupnog broja domaćinstava su poljoprivredna, što svakako otežava realno sagledavanje ekonomske funkcije domaćinstva u tim naseljima. Podaci koji se odnose na izvore prihoda domaćinstava, odnosno udeo domaćinstava sa/bez prihoda iz poljoprivrede u ukupnom broju domaćinstava u naselju takođe bi mogli doprineti korektnosti izvedenih zaključaka, ali zbog njihove nedostupnosti nije moguće uključiti ih u analizu.

Prema predloženom modelu status gradskog naselja mogu imati samo naselja sa više od 1000 stanovnika, ukoliko više od polovine aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje čine oni koji rade u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru u naselju stanovanja, i imaju manje od polovine poljoprivrednih domaćinstava. Naselja koja imaju od 2.000-10.000 stanovnika bi trebalo da imaju više od četvrtine onih koji rade u naselju u nepoljoprivrednim delatnostima i takođe manje od polovine poljoprivrednih domaćinstava, dok naselja sa više od 10.000 stanovnika, pored najmanje četvrtine aktivnih koji obavljaju zanimanje u nepoljoprivrednim delatnostima u naselju, ne mogu imati više od 40% poljoprivrednih domaćinstava (Tabela 1).

Tabela 1. Model za izdvajanje gradskih naselja

Broj stanovnika	Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja	Udeo poljoprivrednih domaćinstava
>10.000	>25%	<40%
2000-9999	>25%	<50%
1000-1999	>50%	<50%

S obzirom na značaj središta jedinice lokalne samouprave kao privrdnog, obrazovnog, kulturnog i društvenog centra kome gravitiraju sva ostala naselja sa teritorije jedinice lokalne samouprave, mišljenja smo da svi centri opština/gradova² treba da dobiju status gradskog naselja bez obzira na uslove modela, pre svega zato što je i u demografski slabim i funkcijski nerazvijenim područjima neophodno obezbediti minimum usluga javnih

² Pored 145 centara Jedinca lokalnih samouprava, za opštinske centre smatrani su i centri gradskih opština: 7 u Gradu Beogradu, zatim: Petrovaradin, Kostolac, Niška i Vranjska Banja (ukupno 156).

službi, a to je moguće jedino u centrima opština/gradova.

Evidentno je da je, pored polarizacionog, prisutno i podsticajno delovanje gradskih naselja na razvoj oruženja, pre svega neposrednog, što za posledicu ima značajnu transformaciju prigradskih naselja, koja se po osnovnim karakteristikama značajno razlikuju, kako od gradskih tako i od ostalih naselja. Stoga smo mišljenja da prigradska naselja treba izdvojiti kao posebnu kategoriju naselja. Pri tome, iako se prigradskim naseljima obično smatraju sva naselja granična urbanom centru (ili naselja u krugu prečnika 5km kod manjih urbanih centara (Stamenković, Bačević, 1992), smatramo da, u svrhu ove analize položaj naselja u prostoru nikako nije dovoljan preduslov za sticanje statusa prigradskog naselja, već da moraju biti uzete u obzir i druge karakteristike naselja, pre svega struktura delatnosti stanovništva i dnevne migracije.

Sa ciljem izdvajanja prigradskih naselja u razmatranje su uvedeni podaci o udelu dnevnih migranata u ukupnom broju aktivnog stanovništva i učenika i studenata. Polazeći od činjenice da prigradska naselja, usled uticaja centra mogu imati vrlo razvijenu funkciju rada, po modelu je “dozvoljeno” da naselja sa više od četvrtine onih koji rade u naselju stanovanja u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru u ukupnom aktivnom stanovništvu koje obavlja zanimanje, iz kojih više od polovine aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje i učenika i studenata čine dnevni migranti, mogu biti svrstana u prigradska. Takodje, s obzirom na ogroman udeo dnevnih migranata u naseljima koja su u neposrednoj blizini urbanih centara, definisan je minimalni udeo onih koji rade u naselju stanovanja u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru od svega 10%, sa ciljem da se status prigradskih ne “dodeljuje” naseljima koja nemaju ni minimalno razvijenu funkciju rada i koja zapravo predstavljaju “naselja spavaonice”.

Tabela 2. Model za izdvajanje prigradskih naselja

Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja	Udeo dnevnih migranata	Položaj u prostoru
>10%	>60%	Naselje se graniči sa gradskim naseljem ³
>25%	>50%	

Konačno, neophodno je ispitati položaj svih naselja koja su izdvojena primenom ovog modela. Medju njima, samo naselja koja se teritorijalno graniče sa drugim gradskim naseljem (ili naseljem koje ispunjava uslove za prigradska) mogu u konačnom diferenciranju biti svrstana u prigradska (uslov kontinuiranosti).

³ Ili naseljem koje ispunjava uslove definisane za prigradska.

Poznavanje naseljskog konteksta ukazuje na neophodnost uvođenja još jedne kategorije naselja, koja bi nosila naziv "ruralni centri"⁴. Reč je o naseljima koja imaju razvijenu funkciju rada, što dokazuje činjenica da imaju više od četvrtine onih koji rade u naselju u nepoljoprivrednim delatnostima i više od četvrtine dnevnih migranata (koji uglavnom obavljaju zanimanje u nekoj od nepoljoprivrednih delatnosti što dodatno potvrđuje diverzifikovanost strukture delatnosti stanovnika posmatranog naselja, mada se ne sme prenebrežiti činjenica da dnevni migranti obuhvataju i učenike i studente). Sa ciljem da se izdvoje naselja na ruralnom prostoru koja suštinski predstavljaju centre, čijom afirmacijom bi se mogla postići veća konosolidovanost ukupne naseljske mreže, minimalan broj stanovnika za tu kategoriju prepoznat je na 1000 u Vojvodini i 500 stanovnika u Centralnoj Srbiji. Razlog tome je činjenica da naseljsku mrežu odlikuje usitnjenost naselja na teritoriji Srbije južno od Dunava i Save, što je i jedna od osnovnih razlika u odnosu na mrežu naselja koja se razvila na području Vojvodine. Dakle, ruralni centri su naselja koja predstavljaju, uslovno rečeno, razvijene enklave na području jedinice lokalne samouprave.

Tabela 3. Model za izdvajanje seoskih centara

Broj stanovnika	Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja	Udeo dnevnih migranata
>500 u Centralnoj Srbiji >1000 u Vojvodini	>25%	>25%

REZULTATI I DISKUSIJA

Primenom modela za izdvajanje gradskih naselja došlo se do sledećih rezultata:

1. Nema naselja sa manje od 1000 stanovnika koja ispunjavaju uslove modela za status gradskih, što opravdava predloženi minimum broja stanovnika u naseljima koja mogu "konkurisati" za status gradskih. Pri tome, po zvaničnoj statistici postoji 8 naselja sa manje od 1000 stanovnika koja imaju status gradskih (sedam naselja je taj status dobilo 1981. godine sa promenom kriterijuma i prelaskom na administrativno-pravni, tj. na odluku opštinskih organa vlasti kao dovoljnu za dobijanje statusa gradskog, a naselje Belo Polje tek od Popisa 2002. godine figurira kao gradsko, na osnovu odluke opštinskog organa Surdulice).

⁴ Izdvajanje mešovityh naselja, kakva su postojala u Srbiji do 1981. godine, a u nekim državama bivše Jugoslavije postoje i danas, ne smatramo adekvatnim rešenjem, pre svega polazeći od činjenice da je struktura delatnosti svih naselja Srbije relativno diverzifikovana, pa se sva ona i mogu smatrati mešovitim.

2. Među naseljima sa 1000-2000 stanovnika je 12 naselja koja bi trebalo da ponesu epitet gradskih, po predloženoj metodologiji. Među njima je 8 naselja koja nemaju takav zvaničan status: Golubac, Ražanj, Vladimirci, Rekovac i Gadžin Han su opštinski centri, dok Rudnik, Gornja Toponica i Ušće pripadaju kategoriji ostalih naselja. Nasuprot tome, status gradskih naselja zvanično imaju Aleksinački Rudnik (od 1953. god.), Ribnica (od 1961. god.), Bogovina i Jošanička Banja (od 1981. god.), ali po primenjenom modelu ne ispunjavaju zadate uslove.

3. Ukupno 105 naselja sa 2.000 do 10.000 stanovnika ispunjavaju uslove za status gradskih po uslovima modela (među njima 52 sa 2.000-5.000 stanovnika i 53 sa 5.000-10.000 stanovnika). Definisani skup obuhvata 34 naselja koja nemaju zvanično status gradskog: 24 naselja sa 2.000-5.000 stanovnika (među njima je i 9 opštinskih centara) i 12 naselja sa 5000-10.000 stanovnika (od kojih su 3 opštinska centra: Batočina, Bogatić, Barajevo). Naselja: Pinosava, Ostružnica, Ovča, Beli Potok, Mačvanska Mitrovica i Bosilegrad (koji je i opštinski centar) imaju od 2.000-5.000 stanovnika i zvaničan status gradskog naselja, ali ne ispunjavaju uslove primenjenog modela. Isto važi i za naselja sa 5.000 do 10.000 stanovnika: Starčevo, Bački Jarak, Palić, Dobanovci i Bujanovac (koji je i opštinski centar).

4. Prema zvaničnoj statistici među naseljima sa više od 10.000 stanovnika je 71 gradsko naselje. U tom skupu su samo dva naselja (Borča i Petrovaradin) koja ne ispunjavaju uslove zadate modelom. Nasuprot tome, Nova Pazova je naselje koje nema zvanično status gradskog, a ispunjava uslove modela. U konačnom zbiru prepoznato je 70 naselja iz ove kategorije koja bi po primenjenoj metodologiji trebalo da ponesu status gradskog.

Tabela 4. Gradska naselja

Broj stanovnika	Broj gradskih naselja po primenjenom modelu	Broj naselja koja imaju status gradskog, bez obzira da li ispunjavaju uslove modela	Broj naselja koja nemaju status gradskog a ispunjavaju uslove modela	Broj naselja koja imaju status gradskog a ne ispunjavaju uslove modela
>10.000	70	71	1	2
5000-9999	53	46	12 (3OC)	5
2000-4999	52	34	24 (9OC)	6
1000-1999	12	8	8 (4OC)	4
<1000	0	8	0	8
Ukupno	187	167	45	25

Napomena: *OC –opštinski centar

Primenom uslova definisanih modelom identifikovano je 187 naselja koja bi trebalo da imaju status gradskih naselja u Srbiji (među njima je 45 naselja koja do sada nisu imala status gradskih).⁵ Pored toga postoji još 15 opštinskih centara⁶ (3 imaju zvanično status gradskog naselja) koji ne ispunjavaju uslove modela ali će biti svrstani u gradska naselja. U tabeli 5 prikazano je 34 naselja koja po predloženom modelu ispunjavaju uslove za gradska naselja, dok centri jedinica lokalne samouprave, koji takodje treba da imaju status gradskih naselja po mišljenju autora, nisu tabelarno prikazani.

Tabela 5. Gradska naselja, koja nisu opštinski centri

Jedinica lokalne samouprave	Naselje	Broj stanovnika	Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja, u %	Udeo poljoprivrednih domaćinstava, u %	Udeo dnevnih migranata, u %
Ada	Mol g	6009	28.50	36.38	48.78
Alibunara	B. Karlovac g	5082	42.37	32.33	41.22
Bačka Palanka	Čelarevo	4831	46.20	37.79	41.67
Bačka Topola	Stara Moravica	5051	46.38	39.9	33.06
Bački Petrovac	Maglić	2486	45.35	48.75	41.54
Despotovac	Resavica g	2035	78.17	5.19	11.16
Gornji Milanovac	Rudnik	1490	51.24	31.67	36.63
Grad Kraljevo	Mataruška Banja g	2950	29.06	11.55	65.46
Grad Leskovac	Vučje g	2865	39.17	42.11	34.61
Grad Leskovac	Grdelica g	2136	46.86	11.17	30.38
Grad Loznica	Banja Koviljača g	5151	38.16	11.16	42.54
Grad Smederevo	Radinac	5428	36.70	26.57	46.20
Grad Sombor	Bezdan	4623	44.05	45.72	30.34
Grad Subotica	Bajmok	7414	29.98	43.56	48.59
Grad Subotica	Čantavir	6591	43.16	36.52	36.92

⁵ Među naseljima koja zvanično imaju status gradskog je i 25 naselja koja ne ispunjavaju uslove modela.

⁶ Opštinski centri koji zvanično nemaju status gradskog naselja a ne zadovoljavaju ni uslove modela: Mali Idoš, Nova Crnja, Sečanj, Žabari, Žagubica, Malo Crniće i Crna Trava od 1981. godine gube stanovništvo, dok je kod opštinskih centara: Plandište, Golubac, Varvarin i Preševo taj proces započeo 1991. godine. Međutim, kako postoji još 5 gradskih naselja u kojima se broj stanovnika smanjuje od 1981, još 20 gradskih naselja u kojima se broj stanovnika smanjuje od 1991. i čak 51 gradsko naselje u kome je depopulacija evidentirana u poslednjem međupopisnom periodu, jasno je da taj indikator moramo prihvatiti kao realnost.

Grad Užice	Sevojno g	7101	41.15	16.47	46.06
Grad Zrenjanin	Melenci	5982	29.28	40.2	49.63
Irig	Vrdnik	3092	45.65	16.14	43.77
Kanjiža	Horgoš	5709	34.94	49.09	37.23
Kovačica	Debeljača	4913	36.51	40.86	32.05
Kula	Crvenka g	9001	60.12	30.48	24.53
Lazarevac	Vreoci	2559	52.22	44.98	46.22
Lučani	Guča g	1755	65.37	24.25	21.05
Majdanpek	D. Milanovac g	2410	60.03	11.03	19.14
Mali Idjoš	Lovćenac	3161	30.79	45.36	48.12
Mali Idjoš	Feketić	3980	33.21	46.72	41.84
Nova Crnja	Srpska Crnja	3685	49.14	49.82	22.16
Novi Bečej	Novo Miloševo	6020	31.44	47.88	38.61
Odzaci	Ratkovo	3411	35.73	37.88	41.92
Odzaci	S. Miletić	3038	26.40	44.81	42.49
Pećinci	Šimanovci	3053	49.33	46.11	41.90
Raska	Baljevac g	1482	55.12	27.39	31.78
Sečanj	Jaša Tomić g	2373	40.83	42.67	28.18
Čajetina	Zlatibor g	2821	69.40	2.06	21.88

Izvor: Popis 2011. godine, knjiga 20, Posebna obrada podataka RZS.

Primenom modela za izdvajanje prigradskih naselja došlo se do sledećih rezultata:

Više od 10% onih koji rade u naselju stanovanja u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru u ukupnom aktivnom koje obavlja zanimanje i više od 60% dnevnih migranata ima 564 naselja Srbije. Od toga uslov kontinuiranosti ispunjava 313 naselja u 100 opština/gradova i ona se mogu smatrati prigradskim⁷.

Drugi niz uslova definisanih za prigradska naselja (tabela 2) ispunjava 19 naselja (još 20 naselja je isključeno jer ne ispunjavaju uslov kontinuiranosti).

⁷ Rezultati analize pokazuju da pored brojnih naselja koja ispunjavaju uslove postavljene za prigradska naselja, ali u tu kategoriju ne mogu biti svrstana jer ne ispunjavaju uslov kontinuiranosti (posebno u Centralnoj Srbiji), postoje i brojna naselja koja se fizički graniče sa urbanim centrom ali uz ogroman udeo dnevnih migranata (često više od 80%) imaju manje od 10% onih koji rade u naselju stanovanja u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru. To ukazuje na tzv. "naselja spavaonice". Pre svega zato što nemaju ni minimalno razvijenu funkciju rada, ta naselja nisu svrstana u grupu prigradskih, ali ukoliko su takva naselja evidentirana između gradskog naselja i naselja koje ispunjava uslove za prigradsko, smatralo se da je uslov kontinuiranosti zadovoljen i naselje (koje ispunjava ostale uslove za prigradska) je svrstano u kategoriju prigradskih (tako je postupljeno u 20 slučajeva).

Na taj način evidentirano 338 prigradskih naselja. Među njima je i 12 naselja koja ispunjavaju uslove za gradska, međutim, pre svega zbog značajnog broja dnevnih migranata (više od 50%), smatramo da njih treba svrstati u kategoriju prigradskih⁸.

Stoga je predložena korekcija skupa naselja za koja se na osnovu primenjenog modela predlaže da dobiju status gradskih. Iz skupa, od definisanih 202 (187 naselja koja ispunjavaju uslove modela za gradska i 15 opštinskih centara) izuzeto je 12 naselja koja su zbog visokog udela dnevnih migranata svrstana u prigradska. U konačnom zbiru dobijeno je 190 gradskih naselja.

Zbog obimnosti skupa prigradskih naselja, ona neće biti tabelarno prikazana, ni detaljno komentarisana. Međutim, činjenica da je pri definisanju skupa prigradskih naselja uočen veliki broj "naselja spavaonica (sa manje od 10% onih koji su zaposleni u mestu stanovanja i preko $\frac{3}{4}$ dnevnih migranata) koja su najčešće i granična gradskom naselju, ukazuje na potrebu detaljnijeg istraživanja osnovnih karakteristika tih naselja i njihovog eventualnog pripajanja gradskom naselju, što otvaramo kao pitanje za buduća istraživanja.

Primenom modela za izdvajanje ruralnih centara došlo se do sledećih rezultata:

Identifikovano je 51 naselje koje ispunjava uslove zadate modelom za naselja koja će biti svrstana u kategoriju ruralnih centara (opštinski centri, kao i naselja koja su već svrstana u kategoriju gradskih ili prigradskih, nisu razmatrana). Na području Vojvodine je 19 ruralnih centara (sva sa više od 1000 stanovnika kako je modelom i zadato). Među naseljima na području Centralne Srbije evidentirano je 10 ruralnih centara sa više od 1000 stanovnika i 22 sa 500-1.000 stanovnika. Rezultati analize pokazuju da je na području Vojvodine svega 4 naselja sa 500-1000 stanovnika, koja pri tome ispunjavaju ostale uslove modela za ruralne centre, što opravdava definisanje minimuma broja stanovnika za ruralne centre Vojvodine na 1000 stanovnika, odnosno potvrđuje da uporediva populaciona veličina naselja Vojvodine i Centralne Srbije ne znači i uporedivost razvijenosti njihovih funkcija.

---

⁸ To su: Beška, Bukovik, Futog, Gornja Toponica, Kačarevo, Nova Pazova, Sremska Kamenica, Stari Banovci, Umka, Urovci, Ušće i Veliki Crljeni.

Tabela 6. Ruralni centri u Centralnoj Srbiji

Jedinica lokalne samouprave	Naselje	Broj stan.	Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja, u%	Udeo dnevnih migranata, u%
Velika Plana	Krnjevo	3777	26.40	40.25
Arandelovac	Banja	2194	35.92	49.88
Prijepolje	Brodarevo	1845	27.57	32.62
Čičevac	Stalać	1563	36.25	41.36
Ivanjica	Prilike	1311	31.90	46.68
Arandelovac	Stojnik	1285	26.30	43.98
Boljevac	Bogovina g	1151	28.75	38.27
Grad Leskovac	Predejane	1088	36.33	33.50
Beograd-Lazarevac	Baroševac	1054	41.73	51.82
Grad Novi Pazar	Ivanča	1038	26.99	68.77
Paraćin	Donja Mutnica	944	26.89	46.82
Požarevac	Drmno	894	48.62	42.25
Trgovište	Radovnica	865	30.19	28.36
Grad Loznica	Jelav	854	27.54	62.80
Krupanj	Zavlaka	840	30.77	36.49
Grad Kragujevac	Stragari	827	35.05	40.67
Koceljeva	D.Crniljevo	813	28.30	29.73
Rekovac	Belušić	809	39.46	30.98
Grad Zaječar	Lubnica	808	26.54	33.90
Grad Leskovac	Kumarevo	799	28.16	68.09
Vranje	Golemo Selo	786	31.69	49.74
Majdanpek	Mosna	720	38.76	46.50
Nova Varoš	Bistrica	694	27.61	38.60
Čajetina	Sirogojino	630	35.14	31.02
Paraćin	Popovac	621	43.15	42.86
Aleksinac	Kulina	589	70.37	26.87
Grad Loznica	Zajača	582	61.80	33.47
Grad Leskovac	Čukljenik	566	26.63	62.25
Prokuplje	Mala Plana	558	26.57	49.07
Grad Čačak	Gornja Trepča	556	25.79	53.01
Gadžin Han	Donji Dušnik	516	50.53	32.02
Tutin	Delimede	509	29.41	31.34

Izvor: Popis 2011. godine, knjiga 20, Posebna obrada podataka RZS.

Tabela 7. Ruralni centri u Vojvodini

Jedinica lokalne samouprave	Naselje	Broj stan.	Udeo zaposlenih u sekundarnom i tercijarno-kvartarnom sektoru koji rade u naselju stanovanja, u%	Udeo dnevnih migranata, u%
Žabalj	Čurug	8166	31.11	42.73
Kula	Sivac	7895	27.43	42.97
Kula	Ruski Krstur	4585	30.43	26.15
Titel	Šajkaš	4374	28.78	55.57
Apatin	Sonta	4331	26.75	41.59
Grad Sombor	Stanišić	3987	26.88	46.45
Alibunar	Vladimirovac	3868	28.07	43.09
Vršac	Uljma	3269	25.89	42.52
Ruma	Hrtkovci	3036	26.13	45.83
Odžaci	Bački Brestovac	2819	29.62	43.00
Bački Petrovac	Kulpin	2775	26.75	48.54
Šid	Erdevik	2736	26.51	41.04
Ruma	Platičevo	2444	28.37	48.94
Šid	Kukujevci	1955	30.21	42.02
Bačka Palanka	Despotovo	1853	25.08	34.46
Odžaci	Bogojevo	1744	29.00	32.35
Sečanj	Krajišnik	1719	28.82	41.14
Šid	Bačinci	1180	38.14	45.11
Plandište	Velika Greda	1158	28.96	44.56

Izvor: Popis 2011. godine, knjiga 20, Posebna obrada podataka RZS

ZAKLJUČAK

U radu je primenjeno više modela na osnovu kojih je na području Srbije (Bez Kosova i Metohije) identifikovano 190 gradskih naselja, 338 prigradskih naselja, 51 ruralni centar i 4.130 su seoska naselja.

Pored svih centara opština/gradova, predlog je da još 34 naselja dobiju status gradskih: 20 na području Vojvodine i 14 na području Centralne Srbije (medju tim naseljima 12 po zvaničnoj statistici već ima status gradskog, dok su preostala 22 naselja u kategoriji ostalih).

Na području Vojvodine definisano je 19 ruralnih centara, a na području Centralne Srbije 32 (medju definisanim ruralnim centrima samo naselje Bogovina u opštini Boljevac po zvaničnoj statistici ima status gradskog).

Predložena tipologija naselja, po mišljenju autora, realnije odlikava naseljski kontekst u odnosu na postojeću podelu, pre svega zahvaljujući “razbijanju” kategorije ostalih naselja. Identifikovanje gradskih i prigradskih naselja kao i ruralnih centara, odnosno definisanje kategorije seoskih naselja, olakšaće kreatorima javnih politika definisanje razvojnih mera koje će se svakako značajno razlikovati u zavisnosti od toga na koji tip naselja se odnose.

Takođe, predložena tipologija će olakšati sagledavanje demografskog i socio-ekonomskog položaja i potencijala svih kategorija naselja. Na taj način stvoriće se uslovi za korektnije definisanje strateških ciljeva razvoja na nacionalnom i nižim teritorijalnim nivoima, sa namerom da se u krajnjoj instanci konstituiše racionalna funkcionalno-hijerarhijski organizovana i strukturirana naseljska mreža.

Rad predstavlja rezultat istraživanja na projektu 47006, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

LITERATURA

- Ballas, D., Kalogerisis, T. & Labrianidis, L. (2003). “A comparative study of typologies for rural areas in Europe” (Research report in *A comparative study of typologies for rural areas in Europe*). Preuzeto sa: <https://www.jyu.fi/ersa2003/cdrom/papers/515.pdf>
- Ban, M. (1970). *Naselja u Jugoslaviji i njihov razvoj u periodu 1948-1961*. Beograd: Institut društvenih nauka-Centar za demografska istraživanja, Beograd.
- Cloke, J. P. (1977). An index of rurality for England and Wales. *Regional Studies*, 11(1), 41-46. <https://doi.org/10.1080/09595237700185041>
- Drobnjaković, M. (2016). *Razvojni nukleusi ruralnog prostora Centralne Srbije*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet, Beograd.
- Eurostat (2015). Urban-rural typology update. Preuzeto sa: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Urban-rural_typology_update#Methodology
- Fertner, C. (2012). Downscaling European urban-rural typologies. *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography*, 112(1), 77-89. doi: 10.1080/00167223.2012.707805
- Gajić, A. (2015). Različiti metodološki pristupi u definisanju ruralnih i urbanih područja. *Arhitektura i urbanizam*, 41, 63-37.
- Gajić, A. (2017). Savremene tendencije u izdvajanju i definisanju ruralnih područja. U: *Zbornik radova Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine*. Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije i Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet
- Gajić, A., Krunić, N. & Protić, B. (2018). Towards a new methodological framework for the delimitation of rural and urban areas: a case study of Serbia. *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography*, 118(2), 160-172. doi: 10.1080/00167223.2018.1503551
- Gallego, J. (2008). “Mapping rural/urban areas from population density grid” (Working Paper). Ispra: Institute for Environment and Sustainability, JRC. Preuzeto sa: http://81.47.175.201/urban_rural/documents/docs_others/Gallego_urban_rural.pdf

- Grčić, M. (1999). Funkcionalna klasifikacija naselja Mačve, Šabačke Posavine i Pocerine. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 79(1), 259-270.
- Harrington, V. & O'Donoghue, D. (1998). Rurality in England and Wales 1991: A Replication and Extension of the 1981 Rurality Index. *Sociologia Ruralis*, 38(2), 178-203. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00071>
- Kostrowicki, J. (1989). Types of agriculture in Britain in the light of types of agriculture map of Europe. *Geographia Polonica*, 56, 133-154.
- Lukić, A. (2009). *Tipologija ruralnih područja Hrvatske-geografski aspekt* (Neobjavljena doktorska disertacija), PMF-Geografski odsjek, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Macura, M. (1954). „Jedan nov kriterij za razgraničenje gradskog i seoskog stanovništva“ (Radni dokument II godišnjeg sastanaka Jugoslovenskog statističkog društva). Beograd: Jugoslovensko statističko društvo
- Miličević, G. (1994). Analiza mogućnosti unifikacije kriterijuma za razlikovanje gradskih od negradskih naselja. *Stanovništvo*, 31-32(3-4, 1-2), 95-108.
- Mitrović, M. (2015). *Sela u Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Brezzi, M., Dijkstra, L. & Ruiz, V. (2011), “OECD Extended Regional Typology: The Economic Performance of Remote Rural Regions” (*OECD Regional Development Working Papers*, 2011/06). Paris: OECD Publishing. Preuzeto sa <http://dx.doi.org/10.1787/5kg6z83tw7f4-en>
- Pászto, V., Brychtová, A., Tuček, P., Marek, L., & Burian, J. (2015). Using a fuzzy inference system to delimit rural and urban municipalities in the Czech Republic in 2010. *Journal of Maps*, 11(2), 231-239. doi:10.1080/17445647.2014.944942
- Prostorni plan Republike Srbije 2010-2014-2021. nacrt, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Republička agencija za prostorno planiranje, Beograd.
- Radovanović, M. (1965). Metodološka pitanja tipološke klasifikacije seoskih naselja sa posebnim osvrtom na Srbiju. *PMF Univerzitet u Beogradu Geografski zavod-Zbornik radova*, 12, 105.
- Republički zavod za statistiku (2014). *Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. i 2011, Popis stanovništva 2011.*, knjiga 20. Beograd: RZS
- Stamenković, S., & Bačević, M. (1992). *Geografija naselja*. Beograd: Geografski fakultet PMF Univerzitet u Beogradu.
- Stamenković, S. (2004). Neka aktuelna pitanja prostorne organizacije mreže naselja i relevantni demografski problemi u Srbiji. *Demografija*, 1, 115-134.
- Stamenković, S. (2007). Proučavanje prostorne organizacije mreže naselja Srbije i evropske preporuke. U: *Zbornik radova 1, Prvi kongres srpskih geografa* (str. 97-107). Beograd: Srpsko geografsko društvo, Geografski institut „Jovan Cvijić“ SANU, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, PMF-Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Univerzitet u Novom Sadu.
- Stevanović, R. (2004). Gradska naselja Republike Srbije u popisima stanovništva od 1948. do 2002. godine. *Stanovništvo*, 42(1-4), 109-126.
- Tošić, B. (1996). Tipologija naselja na osnovu primenjenog istraživanja. *Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić“ SANU*, 46, 143-149.

- Tošić, D., Krunić, N. & Milijić, S. (2009). Istraživanje prostorne organizacije mreže naselja u funkciji izrade prostornog plana opština Južnog Pomoravlja, *Demografija*, 6, 173-194.
- Tošić, D. (2012). *Principi regionalizacije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet.
- Čirić, J. V. (1979). *Osnove sociologije naselja i sociologije sela*. Niš: Gradina

CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION ON TYPOLOGY OF THE SETTLEMENTS OF SERBIA

Zora ŽIVANOVIĆ

SUMMARY

The paper is devoted to design the model of differentiation of the settlements in Serbia. Conditions have been proposed which the settlement should fulfill in order to belong to the category of urban settlements, suburban settlements or rural centres. In the territory of Serbia 190 urban settlements, 338 suburban settlements, 51 rural centres and 4130 rural settlements were registered. The identification of urban and suburban settlements as well as rural centers, and the definition of a category of rural settlements, will make it easier for policy-makers to define developmental measures, which will certainly vary significantly depending on the type of settlement they relate to. The proposed typology of the settlements will facilitate the examination of the demographic and socioeconomic position and potential of urban, suburban, developed rural and rural settlements and will contribute to a more precise definition of the strategic goals of development at the national and lower territorial levels.

Keywords: settlements network, urban settlement, suburban settlement, rural center, rural settlement.